

verleden als over de specifieke geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden. Het verleden vormde zo de inzet van verhitte debatten over eigentijdse politieke en maatschappelijke keuzes. Deze geschiedbeelden bleven bovendien niet beperkt tot de actieve politieke klasse, maar werden wijd verspreid via redevoeringen en pamfletten.²

Hoewel de Franse tijd (1792-1814) bekend staat als de scharnierperiode tussen het *ancien régime* en de moderne tijd in de Zuidelijke Nederlanden, is er bijzonder weinig bekend over de ontwikkelingen in de historische cultuur waarmee die transitie gepaard ging. De meeste aandacht in het historisch onderzoek naar de omgang met het verleden is tot dusver bovendien uitgegaan naar de historiografie.³ Over het gebruik van het verleden in het maatschappelijk en politiek debat is veel minder bekend. Ook weten we weinig over de verschillende historische opvattingen die door de opeenvolgende regimes werden uitgedragen.

Deze bijdrage gaat over het historische discours van de Franse overheid in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de republikeinse periode (tot het einde van het Directoire in 1799). Het nieuwe revolutionaire gezag moest zich legitimeren in een omgeving met een sterke inheemse historische cultuur. Bovendien diende het zich te positioneren in het debat over de geschiedenis en de toekomst van deze landstreken dat hier tijdens de voorbije jaren was gevoerd. Hoe gaven de revolutionairen het historische argument een plaats in hun discours, hoe plaatsten zij zichzelf in de Zuid-Nederlandse geschiedenis en op welke manier gingen zij om met de ter plaatse bestaande historische cultuur? Daarbij is gekozen voor een vergelijkend nationaal en lokaal perspectief. De bestaande nationale en lokale geschiedverhalen boden, zoals zal blijken, verschillende mogelijkheden en uitdagingen voor de nieuwe revolutionaire machthebbers.

Deze invalshoek is ook relevant omdat de Franse revolutionairen het verleden op een uitzonderlijke manier benaderden. Van alle achttiende-eeuwse revoluties ging de Franse het verst in het ondermijnen van het historische argument.⁴ De revolutionairen streefden naar een regeneratie van de maatschappij in de vorm van een terugkeer naar een prehistorische

2 J.L. Polasky, *Revolution in Brussels, 1787-1793* (Brussel 1985); G. Van den Bossche, 'Historians as Advisors to Revolution?: Imagining the Belgian Nation', *History of European Ideas* 23:3 (1998) 213-238.

3 E. Peeters, *Het labyrint van het verleden* (Leuven 2003); T. Verschaffel, *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden, 1715-1794* (Hilversum 1998); Idem, 'Passé composé. Geschiedschrijving in België in de Franse Tijd', *De Achttiende Eeuw* 28 (1996) 47-59.

4 L. Hunt, 'The Language of Politics and Political Culture in France, England, the USA, and the Dutch Republic', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 104:4 (1989) 619; K. Margerison, 'History, Representative Institutions, and Political Rights in the French Pre-Revolution (1787-1789)', *French Historical Studies* 15:1 (1987) 68-98.

natuurtoestand waarbij radicaal werd gebroken en afgerekend met de geschiedenis.⁵ De diepgaande maatschappelijke hervormingen en de politieke cultuur richtten zich op het systematisch verwijderen van alles wat herinnerde aan het *ancien régime*.⁶ De revolutionairen voerden campagne tegen de uiterlijke tekenen van het vorige regime, maar probeerden ook om de tijdsbeleving zelf te hervormen door het invoeren van een nieuwe jaartelling en kalender.⁷

De revolutionaire politiek ten aanzien van het historische argument maakte daarbij een ontwikkeling door. Tijdens de eerste jaren werd de revolutie geconcipeerd als een buiten de tijd gesitueerde, messianistische onderneming. Later, tijdens de Thermidorische en Directoriale fasen, vatte men haar op als een historische gebeurtenis die eerder binnen dan buiten het menselijke tijds kader plaatsvond.⁸ In beide periodes echter bleef het antagonisme met het *ancien régime* een centraal element.

De laatste jaren richtten steeds meer onderzoekers zich op de vraag hoe de macht na de staatsgreep van Thermidor werd gelegitimeerd.⁹ Na de chaos van de Terreur trad er een politieke klasse aan die de verworvenheden van de Revolutie probeerde te verzoenen met het pragmatisme dat nodig is voor een stabiel staatsbestuur. Ook diende het republikeinse gezag te worden gelegitimeerd in gebieden die in de loop van de Revolutie bij Frankrijk waren ingelijfd.¹⁰ De gebieden buiten de zogenaamde ‘natuurlijke grenzen’ van Frankrijk werden omgevormd tot ‘zusterrepublieken’.¹¹ Onderzoek heeft aangetoond dat deze van Frankrijk afhankelijke staten een aanzienlijke mate van zelfbeschikking genoten in het ontwerp van hun staatsinrichting

5 M. Elchardus, ‘Inleiding: het veranderen van de tijden’, in: TOR, *De opstand der intellectuelen. De Franse Revolutie als avant-première van de moderne cultuur* (Kapellen 1989) 15-26; F. Furet, ‘La naissance de l’histoire’, in: idem, *L’atelier de l’histoire* (Parijs 1982) 113; L. Hunt, *Politics, Culture and Class in the French Revolution* (Londen 1986) 26; M. Ozouf, ‘La Révolution française et la formation de l’homme nouveau’, in: idem, *L’homme régénéré: Essais sur la Révolution française* (Parijs 1989) 116-157.

6 Hunt, *Politics*, 90; A. Jourdan, *La Révolution: une exception française?* (Parijs 2004) 172; M. Scheys, ‘De mythe van de ontsluitende waarheid’, in: TOR, *De opstand*, 210.

7 B. Baczko, ‘Le calendrier républicain: Décréter l’éternité’, in: P. Nora, *Les lieux de mémoire I* (Parijs 1984); M. Elchardus, ‘De Republikeinse kalender’, in: TOR, *De opstand*, 102-139.

8 M. Huysseune, ‘Het tableau van de werkelijkheid’, in: TOR, *De opstand*, 85; A. Jainchill, *Reimagining Politics after the Terror: The Republican Origins of French Liberalism* (New York 2008) 35.

9 J. Brenet e.a. (eds.), *Du Directoire au Consulat, 1: Le lien politique local dans la grande nation* (Rijssel 1999); H.G. Brown, ‘The Search for Stability’, in: idem en J. Miller (eds.), *Taking Liberties: Problems of a New Order from the French Revolution to Napoleon* (Manchester 2002) 20-47; Jainchill, *Reimagining Politics*; N. Scholz en C. Schröer, *Représentation et pouvoir: La politique symbolique en France (1789-1830)* (Rennes 2007).

10 Brown, ‘The Search’, 34.

11 J. Godechot, *La grande nation: L’expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799* (Parijs 1956) 418-450; Jourdan, *La Révolution*, 228.

en de vormgeving van de bijhorende politieke cultuur.¹² De revolutionaire verworvenheden werden niet zondermeer opgelegd maar aangepast aan de lokale context.¹³ Voor de gebieden binnen de ‘natuurlijke grenzen’: de Oostenrijkse Nederlanden, het prinsbisdom Luik en de linker Rijnsoever, lag dat anders. Deze gebieden werden ingedeeld in departementen en op dezelfde manier bestuurd als de rest van de republiek.¹⁴

Hoe werd het Franse revolutionaire gezag in deze gebieden gelegitimeerd en in hoeverre hield het daarbij rekening met de plaatselijke politieke tradities en historische cultuur? Er is weliswaar onderzoek gedaan naar aspecten van de revolutionaire politieke cultuur in deze gebieden maar van een algemeen beeld is geen sprake.¹⁵ In deze bijdrage wordt daarom ingegaan op het gebruik van historische vertogen door de revolutionaire bestuurders in de steden Antwerpen en Brussel. Als bronnen werden teksten gebruikt waarin de bewindvoerders met de bevolking communiceerden. Dit zijn in de eerste plaats de teksten van redevoeringen uitgesproken door leden van de stads- en departementsbesturen tijdens de viering van de tiendaagse rustdag *décadi* of naar aanleiding van revolutionaire feestdagen. Tijdens de eerste Franse periode, van november 1792 tot april 1793, waren er in beide steden bovendien jakobijnse clubs actief die functioneerden als pressiegroepen ter verspreiding van het revolutionaire gedachtegoed. De leden ervan hielden vurige revolutionaire redevoeringen waarvan de tekst soms in gedrukte vorm werd verspreid. Daarnaast werden ook gedrukte proclamaties uit de jaren 1792-1799 geraadpleegd.

Bij de analyse van de inhoud van deze bronnen zal niet worden gefocust op individuele bijdragen maar op het geheel van de geproduceerde vertogen. Meestal zijn de auteurs ervan onbekend of bleef er slechts één redevoering van hen bewaard. Het gaat dan ook niet om befaamde denkers of gehaaide ideologen. Het geven van redevoeringen om de publieke opinie te bewerken,

12 Jainchill, *Reimagining Politics*, 151, 166; Jourdan, *La Révolution*, 271.

13 Annie Jourdan, ‘Politieke en culturele transfers in een tijd van revolutie’, *BMGN/LCHR* 124:4 (2009) 559-577.

14 Idem, *La Révolution*, 227.

15 Vermeldenswaard zijn: B. Bernard, ‘Het revolutionaire feest. Van spontane bijeenkomst tot officiële betoging’, in: H. Hasquin (ed.), *België onder het Frans bewind, 1792-1815* (Brussel 1993) 487-492; E. Burm, ‘Feest in de stad. Festiviteiten te Brussel onder het Franse regime (1795-1815)’, *Ons Heem* 4 (2008) 10-23; P. Delsaerd, ‘Pedagogie en conformisme. Het revolutionaire feest te Leuven (1794-1799)’, *De Brabantse*

Folklore 255 (1987) 217-251; G. Deneckere, ‘Het revolutionaire alternatief. De symboliek van feesten en vrijheidsbomen’, in: H. De Smaele en J. Tollebeek (eds.), *Politieke representatie* (Leuven 2002) 277-291; A. Janssens, ‘Cultuur en politiek in een moeilijke tijd. Het republikeinse feest te Antwerpen’ (Licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven 2002); P. Raxhon, ‘Fêtes civiques à Liège de la Révolution au Consulat: Rupture ou continuité?’, in: Bernet, *Du Directoire*, 137-149; L. Van Nieuwenhuysse, ‘Officiële feesten in de Franse Tijd. Volkscultuur en cultuurpolitiek in het Leiedepartement (1795-1814)’, *Oost-Vlaamse Zanten* 76 (2001) 294-314.

maakte deel uit van hun taak als lokale of departementale bestuurders. Er waren zowel uitgeweken Fransen bij als Zuid-Nederlandse aanhangers van het revolutionaire bewind. Hun geografische en professionele achtergronden waren divers. Sommigen hadden revolutionaire ervaring opgedaan in Frankrijk of tijdens de Brabantse Omwenteling, anderen raakten er pas recent bij betrokken. Ondanks deze verscheidenheid vormen deze vertogen een geheel waarin duidelijke patronen te vinden zijn.

In de eerste Franse periode werden de Franse troepen aanvankelijk als bevrijders onthaald maar al snel ontstond er wederzijds onbegrip tussen de bevolking en haar nieuwe Franse heren. De boodschap van de Franse revolutionairen bleek moeilijk te verzoenen met de politieke en religieuze opvattingen van het gros van de bevolking. Bovendien zetten de militaire oppeisingen van geld en goederen kwaad bloed.¹⁶ Na een korte Oostenrijkse restauratie wapperde de Franse driekleur opnieuw in de Zuidelijke Nederlanden vanaf juli 1794. De frustratie van de Franse bestuurders tijdens de eerste bezettingsperiode en de pragmatische doelstellingen van de nieuwe Franse regering die aan de macht kwam na de staatsgreep van Thermidor, leidden nu tot een minder zachte aanpak van de veroverde provincies. Ter beveiliging van de noordgrens zouden ze onder de naam *départements réunis* aan Frankrijk worden toegevoegd. De vermoede rijkdom van de inwoners wilde men aanwenden om de Republiek uit haar penibele financiële situatie te redden.¹⁷ Alvorens het Franse staatsburgerschap te krijgen, moesten de inwoners zich gedurende meer dan een jaar tevreden stellen met de status van wingewest.¹⁸

De revolutionaire redenaars spraken hun publiek afwisselend aan op een lokale dan wel een nationale identiteit. Nu eens noemden ze hen Antwerpenaren of Brusselaars, dan weer richtten ze zich tot hen als Belgen. In het revolutionaire discours pasten daarbij sterk verschillende geschiedbeelden.¹⁹

16 S. Tassier, *Histoire de la Belgique sous l'occupation française en 1792 et 1793* (Brussel 1934) 318.

17 R. Devleeshouwer, 'La répression en Belgique en l'an III', *Annales historiques de la Révolution française* 315 (1967) 202; P. Verhaegen, *La Belgique sous la domination française, 1792-1814*, 1 (Brussel 1929) 167-186.

18 H. Hasquin, 'Van Fleurus tot de annexatie: een gekneusd land', in: idem (ed.), *België onder het Frans bewind, 1792-1815* (Brussel 1993); M. Rapport, 'Belgium under French Occupation: between Collaboration and Resistance, July 1794 to October 1795', *French History* 16:1 (2002) 53-82.

19 'Belgisch' was aan het einde van de achttiende eeuw algemeen gangbaar als synoniem voor 'Zuid-Nederlands'. Zie: S. Dubois, *L'invention de la Belgique: Genèse d'un état-nation, 1648-1830* (Brussel 2005) 112.

De Belgische vrijheidsliefde

Hoewel zij onder het *ancien régime* tot verschillende bestuurlijke entiteiten behoorden, deelden Belgen en Fransen een nationaal karakter en een gezamenlijke geschiedenis, aldus de revolutionaire redenaars. Het structurerende beginsel dat volgens hen aan deze geschiedenis samenhang verleende was de meest opmerkelijke karaktereigenschap van de Belgen: hun vrijheidsliefde. Keer op keer haalden de redenaars aan hoe de Belgen bezield waren van een vrijheidsdrang, die zich telkens weer door de geschiedenis heen had gemanifesteerd. Het ging daarbij om een drang naar politieke vrijheid, in de vorm van een zelfstandigheidsstreven van de inwoners ten aanzien van hun soevereine vorsten.

Aanvankelijk identificeerden de redenaars deze vrijheidsliefde probleemloos met het eigen Franse revolutionaire gedachtegoed. De principes van de revolutie werden immers beschouwd als universeel en algemeen menselijk. De eerste bezettingsperiode bracht echter een teleurstelling. De meerderheid van de Belgen reageerde afwijzend op de revolutionaire denkwijze en hield vast aan de oude gewoonten. Dit toonde volgens de revolutionairen aan dat de Belgen, hun vrije inborst ten spijt, nog niet klaar waren voor ware vrijheid.²⁰ Vanaf 1794 werd de onwetendheid en blindheid van de Belgen dan ook nadrukkelijk in de verf gezet. Meer dan tijdens de eerste Franse periode maten de gezagdragers zich een docerende, paternalistische toon aan wanneer ze de bevolking in haar eigen rechten onderwezen.

Het beeld van de Belgen als vrijheidsminnaars bleef echter overeind. Dat de inwoners de Franse vrijheidsboodschap niet dadelijk omarmden was het gevolg van hun eeuwenlange onderdrukking door monarchale despoten. Een te lange blootstelling aan onvrije regimes had de vrijheidslievende Belgische natuur in slaap gewiegd. Tot dusver hadden de Belgen immers, in tegenstelling tot de Nederlanders of de Zwitsers, niet onder een vrij regime geleefd maar gezocht onder het juk van het despotisme. De verantwoordelijkheid voor de dwaling van de inwoners van de Zuidelijke Nederlanden werd niet bij henzelf gelegd maar bij de despotische elementen die hen gevangen hielden in hun eigen onwetendheid. Eeuwenlange tirannie had hen, ondanks hun vrije natuur, afgestompt en van de vrijheid vervreemd.

De idee dat de Belgen zich in het verleden steeds als liefhebbers van de vrijheid hadden gemanifesteerd, was niet nieuw. In de achttiende-eeuwse protonationale geschiedschrijving werd de vrijheidsdrang opgevoerd als één van de voornaamste drijvende krachten in de Zuid-Nederlandse geschiedenis.²¹ Net als de historici, citeerden de revolutionaire redevoerders in hun toespraken over het Zuid-Nederlandse volkskarakter Caesars beroemde

20 Zie voor parallel met de andere veroverde gebieden: Jourdan, *La Révolution*, 241.

21 Verschaffel, *De hoed*, 295; Peeters, *Het labyrint*, 25.

zinsnede waarin hij de Belgen kenmerkt ‘als de kloekste der Galliers, en als onverschrikte verdedigers van de Vryheyd’.²² Tijdens de recente Brabantse Omwenteling had het idee van Belgische vrijheidsliefde zich – mede dankzij de historische arbeid van de leden van de Brusselse Koninklijke Academie – zelfs ontwikkeld tot een explosieve theorie ter legitimatie van politiek protest.²³ In het beeld dat ze schetsten van de Belgische geschiedenis, zochten de revolutionaire redenaars met andere woorden aansluiting bij een bestaand, protonationalistisch beeld over het Zuid-Nederlandse verleden.

De revolutionaire behandeling van dit thema verschilde echter van het bestaande beeld op twee belangrijke punten. In de eerste plaats vormden traditioneel de grondwettelijke bepalingen of constituties van de verschillende provincies de grondsteen van de Belgische vrijheidsliefde. De Belgen beschikten immers over een corpus aan geschreven wetteksten die hen beschermden tegen machtsaanspraken van de soevereine vorst. In de praktijk ging het daarbij eigenlijk om het Brabantse wettelijke corpus (naar zijn belangrijkste charter ook de Blijde Inkomst genoemd), maar de uitstraling ervan strekte zich uit over alle Belgische provinciën. ‘Vrijheid’ moest in dit kader dus niet worden begrepen als een abstract en universeel principe, maar als een set van historische verworven ‘vrijheden’. In de tweede plaats had de beroemde Belgische vrijheidsliefde een pendant in de al even befaamde Belgische trouw aan de natuurlijke vorst.²⁴ De constituties waren immers pactsen gesloten met soevereine vorsten, die als wederdienst konden rekenen op de onvoorwaardelijke trouw van hun onderdanen. Tussen vrijheidsdrang en trouw had zich volgens de eindachtttiende-eeuwse historici de Belgische geschiedenis ontsponnen.²⁵

De constituties als basis van het staatsbestel werden door de revolutionairen echter met klem verworpen.²⁶ Het aanvankelijke misverstand over de aard van het begrip ‘vrijheid’ maakte snel plaats voor een actieve campagne tegen de oude landswetten. Zoals het in 1793 klonk in de Antwerpse jakobijnse club:

Ah! Que la différente & même contradictoire signification des mots sacrés de Patriotisme & Liberté dans la bouche des François & dans celle des beaucoup des Brabançons a déjà donné des peines aux généreux François.²⁷

22 *Gazette van Antwerpen* (verder GvA), 13 Brumaire an III. Zie ook: Verschaffel, *De hoed*, 300.

23 J. Tollebeek, ‘Historical Representation and the Nation-State in Romantic Belgium (1830-1850)’, *Journal of the History of Ideas* 59:2 (1998) 330; Van Den Bossche, ‘Historians’, 227.

24 J. Roegiers, ‘Nederlandse vrijheden en trouw aan het huis van Oostenrijk’, *Etudes sur le XVIIIe siècle* 15 (1988) 149-164.

25 Verschaffel, *De hoed*, 295; Peeters, *Het labyrint*, 25.

26 Vergelijk M. Lerner, ‘The Helvetic Republic: An Ambivalent Reception of French Revolutionary Liberty’, *French History* 18:1 (2004) 50-75.

27 Stadsarchief Antwerpen (SAA), Privilegiekamer (Pk), inv. nr. 2858, Proclamaties, nr. 441, *Qu’étions nous?*

De democratische oppositie uit de periode van de Brabantse Omwenteling had zich aanvankelijk nog op de constituties beroepen om voor progressieve hervormingen in het staatsbestel te pleiten. Zelfs de gematigde leden van deze vroegere oppositie, die in de Franse periode actief met de nieuwe heerser samenwerkten, namen nu echter afstand van het oude wettencorpus. Het staatsbestel waarvoor de constituties de basis legden, was onverenigbaar met de meer radicale aanspraken van het Franse vrijheidsconcept. De constituties bevatten immers particuliere vrijheden die functioneerden in een specifieke context en gelegitimeerd werden door de geschiedenis. Daarentegen verdedigden de revolutionairen een universele vrijheidsopvatting die gelegitimeerd werd door eeuwig geldende natuurwetten.

De revolutionairen stelden de constituties dan ook voor als schijnvrijheden die het volk niet hadden bevrijd maar geketend. Hierbij zetten ze volop in op het standenverschil. De constituties zouden enkel in het voordeel zijn van de geprivilegieerde klasse. De bevoorrechte standen hadden het volk ermee verblind om hun eigen macht te vergroten. Nationaal commissaris Publicola Chaussard drukte de Antwerpenaren in 1793 in een redevoering op het hart om hun gehechtheid aan de oude constituties te begraven:

Repoussez loin de vous le fantôme d'une constitution nationicide, élevée sur les débris de votre Liberté [...]. Cette constitution était le calcul de l'aristocratie; cette constitution était une conjuration de l'intérêt de quelques hommes contre l'intérêt de tous.²⁸

De constituties gingen dan ook behoren tot de symbolen van het feodalisme waarmee in openbare ceremonies werd afgerekend. Zo werd er door de Brusselse jakobijnse club een exemplaar van de Blijde Inkomst samen met de afbeeldingen van de conservatieve leiders Van der Noot en Van Eupen verbrand om symbolisch het einde van het tijdperk van het despotisme in te luiden.²⁹

Over de traditionele pendant van de door de constituties gegarandeerde vrijheden, namelijk de dynastieke trouw aan de Habsburgse dynastie, werd door de revolutionairen niet gerept. Om het beeld van de prerevolutionaire geschiedenis als een tijdperk van despotisme te bestendigen, diende de relatie tussen heersers en onderdanen er één te zijn van onderdrukking. De vroegere soevereinen moesten het dan ook keer op keer ontgelden in redevoeringen en ceremonies. Tijdens één van de eerste diensten in de in 1794 geopende Antwerpse Tempel van de Rede sprak een lid van de magistratuur als volgt:

28 P. Chaussard, *Discours prononcé à la Société des Amis de la Liberté et de l'Égalité* (Antwerpen 1793).

29 *Rélation de la cérémonie de la bénédiction du drapeau des Sans-Culottes faite à Bruxelles* (Brussel 1793).

Ongelukkige Nederlanders, waer toe hebt gy tot den dag van heden gedient? Van den tyd af dat gy onder Uwe eygene Hertogen, Graven ofte Marquisen stond, heeft men de rivieren, die deze Provincien doorstroomen, geverft gezien met Uw onnoozel bloed.³⁰

Zoals in 1792 in Parijs was gebeurd, werden ook in de Zuid-Nederlandse steden de standbeelden en afbeeldingen van de vroegere heersers systematisch vernietigd. Het standbeeld van Karel V in Gent werd kort na de eerste Franse inval door soldaten verwijderd, het standbeeld van Karel van Lotharingen in Brussel sneuvelde tijdens de bovenvermelde ceremonie van de jakobijnse club. In Antwerpen werden vorstenportretten en heraldische symbolen ter gelegenheid van de planting van de Vrijheidsboom in 1792 en ter ere van de inwijding van de Tempel van de Rede in 1794 op brandstapels geworpen.

Vruchteloze opstandigheid

De revolutionaire redenaars grondvestten de Belgische vrijheidsliefde dus niet in de traditionele trouw aan de vorst of de constituties, aangezien dat onverenigbaar was met hun ideologie. Ze formuleerden een alternatieve interpretatie van de Belgische vrijheidsliefde, die ze definieerden als de specifiek Belgische neiging tot opstandigheid. De Belgische geschiedenis zou een opeenvolging van pogingen geweest zijn om zich via opstand van het despotische juk te ontdoen. In een proclamatie uit 1795 werd het als volgt gesteld: ‘Belges! Vous avez différentes fois poussé des élans vers la liberté. Vous avez aussi combattu pour cette cause sublime et sacrée’.³¹ Omdat beiden hetzelfde doel dienden, kon de Belgische opstandigheid zelfs als een voorloper worden beschouwd van de Franse Revolutie. Zo sprak de Franse nationale commissaris Gouget-Deslandes de voorlopige afgevaardigden van de stad Brussel in 1793 als volgt toe:

Citoyens, vous étiez déjà Français avant votre réunion; depuis trois cens ans vous conspiriez contre vos tyrans; vos anciens et vos nouveaux efforts vous ont mérité, ainsi qu’aux Français, l’honneur d’être proclamés les fondateurs de la liberté.³²

30 GvA, 22 december 1794, Redevoering gehouden door het Magistraet.

31 SAA, Pk, inv. nr. 2878, Proclamaties, nr. 924, Proclamation au nom du peuple français, 17 Nivôse an III.

32 *Discours prononcé dans la séance de l’Assemblée des Représentans provisoires du peuple de la ville libre de Bruxelles* (Brussel 1793).

Uit deze interpretatie spreekt de wil om het Franse revolutionaire gedachtegoed met de traditionele Belgische vrijheidsliefde te vereenzelvigen. Dezelfde vrijheidsliefde die de Belgen gedurende honderden jaren tot opstand had gedreven, bezielde nu hun genereuze Zuiderburen. Door de Franse Revolutie te omarmen, zouden de Belgen de vervulling vinden van hun eigen geschiedenis.

Het aangeven van een tijds kader – driehonderd jaar – zoals hierboven was overigens uitzonderlijk. Hoewel ze systematisch verwezen naar de ‘geest der Vryheyd’ die de inwoners door de eeuwen heen zou hebben bezielde, noemden de redenaars opvallend weinig specifieke voorbeelden. Wanneer en onder welke omstandigheden de Belgen hun opstandigheid hadden gemanifesteerd, kwam niet aan bod. Aan voorbeelden was nochtans geen gebrek. Een klassiek geval uit de historiografie, dat ook tijdens de Brabantse Omwenteling in pamfletten en redevoeringen was opgerakeld, was het afdwingen van de Blijde Inkomst door de Brabanders in de veertiende eeuw. Zelfs de meest evidente voorbeelden, zoals de zestiende-eeuwse Opstand, lieten de redenaars echter links liggen. Ze hielden het bij een algemene verwijzing naar het verleden om het antitirannieke en opstandige karakter van de inwoners te schetsen. Dit mijden van welbepaalde historische momenten is een constante in het onderzochte corpus van teksten.

De reden hiervoor lijkt niet te liggen in een gebrekkige kennis van het lokale verleden, maar wel in een afkeer van de prerevolutionaire geschiedenis als zodanig. In het klassieke revolutionaire discours werd die in generaliserende termen beschreven om het verwerpelijke karakter ervan te benadrukken. De geijkte term waarmee ernaar werd verwezen, was: ‘14 siècles de tyrannie’. Een tijdperk van slavernij en despotisme, waaraan verder geen woorden dienden te worden vuilgemaakt.³³ François Furet stelde dat het prerevolutionaire verleden voor de revolutionairen fundamenteel oninteressant was, aangezien het behoorde tot het tijdperk van onvrijheid.³⁴ Daar komt bij dat een preciezere identificatie van de episodes waarin de Belgen hun opstandigheid hadden gemanifesteerd, wellicht weinig bruikbare, en mogelijk zelfs tegenstrijdige, resultaten zou hebben opgeleverd. Hun opstandige karakter ten spijt hadden de Belgen immers op geen enkel moment een revolutionair project gerealiseerd dat wat uitkomst of ideologie betreft een vergelijking met de Franse Revolutie mogelijk maakte. Dit was ook niet wenselijk, aangezien het een belangrijk argument voor de noodzaak van aanhechting bij Frankrijk zou hebben ondermijnd.

33 Jainchill, *Reimagining Politics*, 67.

34 ‘Puisqu’elle (la Révolution, B.D.) coupe notre histoire en deux, à quoi bon en raconter la partie maudite, qui appartient à ses ennemis?’, Furet, ‘La naissance’, 113. Zie ook: Ozouf, ‘La Révolution’,

Door te stellen dat de inwoners er ondanks hun opstandige aard niet in waren geslaagd om het juk van zich af te werpen, werden de Fransen in hun rol van bevrijders bevestigd. Het Zuid-Nederlandse verleden kon daarom niet duister en despotisch genoeg worden afgeschilderd. Net zoals het de inheemse historiografie van het einde van de achttiende eeuw ontbrak aan een ontwikkelingsperspectief, waren de revolutionairen niet van oordeel dat er een ‘opgang naar de vrijheid’ viel waar te nemen in de Zuid-Nederlandse geschiedenis.³⁵ Bij het schetsen van de negatieve aspecten van dit verleden, putten de revolutionairen overigens gretig uit reeds bestaande aspecten van de Zuid-Nederlandse historische cultuur. Eén van de bekendste negatief geladen thema’s van de achttiende-eeuwse historiografie was het beeld van België als theater van oorlogen.³⁶ De overtuiging bestond dat de Europese grootmachten telkens opnieuw de Zuidelijke Nederlanden hadden uitgekozen als strijdtoneel. Bovendien waren deze gebieden, ondermeer vanwege hun begeerlijke centrale ligging tussen twee machtige burens, altijd de speelbal geweest van de grote staten. De revolutionaire redenaars pikten dit beeld op en brachten het in verband met de miserabele politieke conditie van de Belgen. In een redevoering voor de Antwerpse jakobijnse club beantwoordde een redenaar als volgt de vraag of een onafhankelijke Belgische republiek in staat zou zijn om zich te handhaven:

L'expérience de tant de siècles nous repondra que non, & la Belgique de tout tem[p]s a été à ses depens alternativement le Theatre des differentes Guerres, & le jouet des Traités conclus entre les Puissances Europeens.

De geschiedenis toonde genoegzaam aan dat de Zuidelijke Nederlanden zonder steun van buitenaf het hulpeloze slachtoffer zouden blijven dat ze al eeuwen waren. Enerzijds werd daarmee nogmaals benadrukt hoe nefast het politieke systeem van het *ancien régime* was voor het welzijn van de Belgen. Anderzijds maakten de redenaars hiermee duidelijk dat aansluiting bij Frankrijk de enige optie was wanneer de Belgen ooit ongestoord in vrijheid wilden kunnen leven.

De Brabantse Omwenteling

De Brabantse Omwenteling (1787-1790) was de enige concrete historische episode waaraan in de zoektocht naar het Zuid-Nederlandse volkskarakter aandacht werd besteed. Tijdens dit conflict waren de provinciale staten in opstand gekomen tegen het hervormingsbeleid van de Oostenrijkse keizer Jozef II, zich daarbij beroepend op de oude constituties. De opstand leidde

35 Verschaffel, *De hoed*, 368.

36 *Ibidem*, 302.

zelfs tot kortstondige onafhankelijkheid van de Zuidelijke Nederlanden in 1790, maar liep kort nadien stuk op de interne tweestrijd tussen conservatieven en progressieven. De eerste groep stond bekend als de ‘statisten’ omdat ze de macht in de handen van de bestaande provinciale statenvergaderingen wilde houden. De tweede groep streefde naar gematigde democratische hervormingen en werd, naar haar aanvoerder J.F. Vonck, de ‘vonckisten’ genoemd.

De revolutionaire redenaars namen een ambivalente houding aan tegenover deze recente episode uit de Zuid-Nederlandse politiek. Dat het gebeuren niet zondermeer gelijkgesteld kon worden met het Franse vrijheidsstreven leed voor hen weinig twijfel. In 1790 had de Franse Conventie nog geweigerd om het Soeverein Congres (dat de leiding had over de opstandige provincies) militair te hulp te komen omdat zij dit als aristocratisch beschouwde.³⁷ Toch wilden de redenaars niet volledig afstand nemen van de Omwenteling. Enerzijds werd het gebeuren vervloekt als een triest hoogtepunt van despotisme, anderzijds meende men er een authentieke manifestatie van vrijheidsliefde in te herkennen. De sprekers onderscheidden daarbij twee categorieën in de Zuid-Nederlandse bevolking. Enerzijds het gewone volk, vrijheidslievend en zoals steeds een tikje naïef, dat onder druk van de despotische keizerlijke maatregelen het tirannieke juk van zich af had proberen te werpen. Anderzijds de geprivilegieerde standen, die hun kans schoon hadden gezien om over de rug van het gewone volk hun eigen macht te vergroten.

Dit onderscheid maakte het mogelijk om de (volgens de revolutionairen) positieve elementen van de Omwenteling: het afwerpen van het keizerlijk juk en het verjagen van de Oostenrijkers, te recupereren. Van de vorming van een conservatieve standenstaat geleid door niet-democratisch gekozen afgevaardigden van de Standen distantieerden de redenaars zich daarentegen uitdrukkelijk. Op deze manier kon de Brabantse Revolutie zowel worden ingezet om het opstandige karakter van de Zuid-Nederlandse bevolking aan te tonen, als om een bewijs te leveren van de onbetrouwbaarheid en perfide intenties van de aristocratie en de clerus. Om de zaken overzichtelijk te houden, werd de partij van de vonckisten daarbij gelijkgesteld aan het vrijheidslievende volk.

Volgens de revolutionaire redenaars hadden de aristocraten en clerici hun ware gelaat getoond nadat de keizerlijken door het volk waren verjaagd onder aanvoering van de vonckistische generaal Vander Meersch. Zij maakten het volk de macht vervolgens afhandig en ketenden het opnieuw door de bedrieglijke oude constitutie te herstellen. Met de democratische oppositie rekenden aristocraten en clerici af door middel van meedogenloze vervolging.

Niet alleen deden deze vrijheidshaters zich tegoed aan de publieke gelden, bovendien knoopten ze lustig onderhandelingen aan met de vijand om het volk terug te verkopen aan de keizer en er zelf met de winst vandoor te gaan – aldus de redenaars. Bij het naderen van de Oostenrijkse troepen lieten ze het volk over aan zichzelf. De mislukking van de Omwenteling kon dus enkel hen worden aangewreven. Het volk trof geen schuld, of zoals het klonk in de Antwerpse jakobijnse club: ‘N’imputons jamais à la Nation le fatal destin de cette Révolte, non mes Frères & Amis; les Belges de tout tems ne sont pas faits pour être Esclaves’.³⁸

De Brabantse Omwenteling was kortom het trieste verhaal van een vrijheidslievend maar misleid volk dat was verraden en verkocht door de bevoorrechte standen. Als conclusie gold dat de inwoners van de Zuidelijke Nederlanden, ondanks hun goede intenties, nooit op eigen kracht de ware vrijheid zouden kunnen bewerkstelligen. In het revolutionaire denkkader was dit nochtans het ultieme einddoel van de menselijke ontwikkeling. Enkel door Franse interventie, en meer bepaald door aansluiting bij dat land, kon het volk zijn ware bestemming bereiken.

De grote aandacht die vele redenaars aan de dag legden voor de Brabantse Omwenteling had niet alleen te maken met het exemplarische karakter van de gebeurtenis, waardoor tegelijk de vrijheidsliefde van het volk, de onbetrouwbaarheid van de bevoorrechte standen en de noodzaak van een Franse interventie konden worden aangetoond. Tijdens de eerste jaren van de Franse aanwezigheid waren de door de Omwenteling veroorzaakte verdeeldheid en spanning nog ongemeen levendig onder de bevolking. Het conflict tussen democraten en statisten had deels het karakter van een burgeroorlog en de partijgeest uit deze dagen leefde daarna nog voort. Het kamp waartoe men ten tijde van de Verenigde Nederlandse Staten had behoord, beïnvloedde ook de mate van waardering voor het Franse bewind. Zo bestond een groot deel van de leden van de tijdens de eerste Franse periode in Antwerpen en Brussel opgerichte jakobijnse clubs uit geradicaliseerde voormalige vonckisten.³⁹ Vele voormalige statisten zagen in de verovering door Frankrijk daarentegen een overwinning van de door hen zo verafschuwde democratische partij. De lokale Franse besturen hadden er alle belang bij om die onderlinge twisten te beëindigen en de bevolking eensgezind rond het revolutionaire project te scharen.

Het toe-eigenen van een gedeelte van de Brabantse Omwenteling liet de revolutionaire redenaars bovendien toe om een gezamenlijke externe vijand aan te duiden. Door de opstand tegen het Oostenrijkse gezag van enkele jaren geleden te legitimeren, probeerden zij de afkeer van de bevolking voor de voornaamste huidige tegenstander van de Republiek te bestendigen.

38 SAA, Pk, inv. nr. 2858, Proclamaties, nr. 441,

39 Polasky, *Revolution*, 239.

Het benadrukken van het tirannieke karakter van het bewind van keizer Jozef II hielp om dat vijandbeeld verder te versterken. De beschuldigingen en verwensingen aan zijn adres waren dan ook niet mals. Ook keerden de redenaars zich tegen de suggestie van enige gelijkenissen tussen het Jozefijnse en het revolutionaire hervormingsprogramma. Op het feest ter ere van de verjaardag van de onthoofding van Lodewijk XVI in 1795, klonk het als volgt:

Vous osez comparer le système de destruction de cet homme cruel (Jozef II, B.D.), de ce Roi en un mot, à la Révolution Française, Mère de la Liberté, de l'Égalité, de la Fraternité? Ici l'indignation me suffoque.⁴⁰

Sterker nog, de bevoorrechte standen werden ervan beschuldigd deze suggestie moedwillig bij de bevolking te hebben gelanceerd om haar afkerig te maken van het Franse bewind.

Het erfdeel van vrije voorvaderen

Op de dubieuze Brabantse Omwenteling na, werd de Belgische vrijheidsliefde dus niet in verband gebracht met een specifieke historische episode. De revolutionaire afkeer voor de geschiedenis van het *ancien régime* droeg daartoe bij, evenals het doel om een Franse interventie in de Zuidelijke Nederlanden als noodzakelijk te presenteren. De bevrijding door de Franse legers werd echter niet louter voorgesteld als een nieuw begin voor de onderdrukte Belgen. Volgens de revolutionaire tijdsopvatting bracht de breuk met het *ancien régime* tegelijkertijd een terugkeer naar een oorspronkelijke toestand van vrijheid.⁴¹ De geschiedenis had de mensheid doen afdwalen van haar natuurlijke vrijheidstoestand, de Revolutie herstelde die situatie. Het *ancien régime* was een periode van 'veertien eeuwen slavernij', maar daarvoor hadden er wel degelijk vrije volkeren bestaan. De Griekse en Romeinse samenlevingen werden geïdealiseerd in het revolutionaire gedachtegoed, evenals die van de oude Galliërs.⁴² De vrijheid was niets nieuws maar een aloud erfgoed dat de mensheid dankzij de Revolutie opnieuw ten deel viel.

Ook de vrijheidsliefde van de Belgen werd als een voorouderlijk goed gepresenteerd. Zij stamden af van een volk dat volgens vrije principes had geleefd. Het bloed van hun vrije voorouders stroomde bij hen nog in de aderen. Het regime van de vrijheid hield dan ook een regeneratie van en terugkeer naar deze oorsprongstoestand in. Nationaal commissaris Chaussard stelde het als volgt:

40 Charles D'Or, *Discours prononcé [...] à l'occasion de l'anniversaire de la mort de Louis Capet* (Antwerpen 1795).

41 Huyseune, 'Het tableau', 67.

42 Hunt, *The Language*, 28; Huyseune, 'Het tableau', 75; Jainchill, *Reimagining Politics*, 8.

la Liberté. Vos ancêtres furent les adorateurs de son culte; c'est à vous de relever ses autels. Les principes de la révolution française furent longtemps les principes de vos pères. Ouvrez l'histoire.⁴³

Aan de eigenheid van de Belgen werd daarbij niet geraakt. De inwoners van de Zuidelijke Nederlanden beschikten over hun eigen mythische oerverleden, dat niet met het Franse werd geassimileerd. De beschrijvingen van gezagvolle auteurs uit de Oudheid verleenden het beeld van de vrije Belgen geloofwaardigheid. Wederom ging het daarbij niet om een originele Franse interpretatie, maar om een bestaand topos uit de historiografie.

In tegenstelling tot de historiografische traditie, gingen de revolutionairen echter voorbij aan de veronderstelde Germaanse kenmerken van het Belgische volkskarakter.⁴⁴ Ze stelden de Belgische vrijheidsliefde voor als een typisch Gallische eigenschap. Deze typering maakte het mogelijk om tussen Belgen en Fransen een historische lotsverbondenheid te veronderstellen. Tijdens de eerste verjaardag van de verovering van Brussel door de revolutionaire troepen, klonk het als volgt: 'Vous Belges, dignes descendants de l'ancienne Gaule, qui avez hérité des vertus de vos ancêtres; vous vrais amis des Français, qui êtes attachés de cœur à leur destinée'.⁴⁵ De regeneratie van Belgen en Fransen kon de politieke unie tussen beide naties legitimeren. Een lid van de voorlopige regeringsraad stelde in 1795: 'Jadis Gaulois, nous voulions être encore partie de cette grande Nation et nous sommes français'.⁴⁶ Toch werd het argument van de vereniging op basis van een gedeelde Gallische oorsprong in de geraadpleegde redevoeringen niet heel sterk uitgespeeld. De teruggevonden verwijzingen weerklonken bovendien meestal in de Brusselse tempel en ontbraken veelal in de Antwerpse context. Wat Belgen en Fransen bond, was in de eerste plaats hun vrijheidsliefde.

Uit het voorgaande blijkt dat het Zuid-Nederlandse verleden een specifieke behandeling kreeg in het revolutionaire discours. De revolutionaire redenaars gebruikten bestaande topoi uit de Zuid-Nederlandse historische cultuur maar interpreteerden ze op een manier die strookte met de revolutionaire geschiedvisie. De typering van de Belgen als vrijheidslievend sloot goed aan bij de bestaande historiografie maar werd op een radicaal nieuwe manier uitgewerkt. Door de Belgische vrijheidsliefde te identificeren met opstandigheid, kon het *ancien régime* worden afgeschilderd als een onverdraaglijk juk. Om tot regeneratie te kunnen komen, zouden de Belgen moeten breken

43 Chaussard, *Discours*.

44 Verschaffel, *De hoed*, 300.

45 C.L. Corbet, *Discours prononcé à Bruxelles, le 20 Messidor, 3me année Républicaine, jour anniversaire de l'entrée triomphante des Armées Françaises dans la Belgique* (Brussel 1795).

46 Koninklijke Bibliotheek van België,

Handschriften, inv. nr. II 1492, P.A.J. Goetsbloets, *Tijdsgebeurtenissen*, vol. III, f. 204, *Discours prononcé au temple de la Loi en la commune de Bruxelles par le Citoyen Delneufcour*.

met hun despotische verleden. Tegelijk stelde de focus op vrijheidsliefde de redenaars in staat om een parallel te trekken tussen het Belgische vrijheidsstreven en de Franse revolutionaire onderneming. Beide volkeren streefden naar dezelfde vrijheid. De Brabantse Omwenteling had echter het falen van de Belgische vrijheidsstrijd aangetoond en maakte duidelijk dat echte vrijheid slechts dankzij Franse interventie bereikt zou kunnen worden.

Het lokale perspectief: ‘Ces siècles d’abondance et ces beaux jours...’

Door de doelgerichte toe-eigening en specifieke interpretatie werd het Belgische verleden dus in lijn gebracht met de revolutionaire orthodoxie. De Zuid-Nederlandse geschiedenis werd gekenmerkt als despotisch en enkel in het verste verleden hadden de Belgen in vrijheid geleefd. Wanneer we naar de behandeling van de lokale geschiedenis kijken, doet zich echter een heel andere situatie voor. Niet alleen week die duidelijk af van de omgang met de algemene Zuid-Nederlandse geschiedenis, er deden zich ook grote onderlinge verschillen voor tussen de lokale geschiedbeelden die in verschillende steden werden verspreid. Hierna zal het voorbeeld van Antwerpen centraal staan, in het besluit wordt de vergelijking gemaakt met de situatie in Brussel.

Net zoals de algemene Zuid-Nederlandse geschiedenis, werd ook het lokale Antwerpse verleden doelgericht toegeëigend en van een revolutionaire lading voorzien. In tegenstelling tot het Zuid-Nederlandse verleden kreeg de Antwerpse geschiedenis daarbij echter een uitgesproken positieve behandeling. Haalden de redenaars het Zuid-Nederlandse verleden enkel in negatieve zin aan, het lokale stedelijke verleden had voor hen een exemplarische waarde. De Antwerpse geschiedenis kon globaal gezien op een positiever oordeel rekenen. Bovendien werden specifieke passages aangehaald als illustratie van het Franse vrijheidsideaal. Weliswaar paste ook de Antwerpse geschiedenis in het revolutionaire schema waarbij een oorspronkelijke toestand van vrijheid door het ingrijpen van de tijd verworden was tot despotisme. De vrije oorsprongstoestand van de Antwerpenaren werd echter niet in een ver en nevelig verleden gesitueerd, maar in een welbepaalde episode uit de stedelijke geschiedenis van de voorbije eeuwen. De veronderstelde vrijheidslievende natuur van de Antwerpenaren werd vooral verbonden met de historische vrijheid van de Schelde. Het discours over de oorspronkelijke, natuurlijke vrijheid van de mens werd op die manier vermengd met de historische lotgevallen uit de lokale geschiedenis.

De ‘blokkade’ van de Scheldemonding door de Verenigde Provinciën was een dominant element in de Antwerpse historische cultuur van de zeventiende en achttiende eeuw.⁴⁷ Rond de blokkade en het daaropvolgende

47 A. Balis, ‘Het lot van Antwerpen’, in: *Van sirenen en meerminnen* (Brussel 1992) 124. Zie verder

het recente nummer van het *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123:4 (2010) rond dit thema.

verval van de handel had zich een persistent historisch verhaal ontwikkeld. Voor het Verdrag van Munster uit 1648 had de stad commerciële hoogbloei gekend, erna volgden jaren van doffe ellende. Het verhaal leefde niet alleen sterk in de stad zelf, maar vormde ook een vast element in door buitenstaanders geschreven informatie over de stad. In elke achttiende-eeuwse reisgids over deze contreien stond het drama beschreven van de machtige metropool die verviel tot een schaduw van zichzelf.

In de zeventiende en achttiende eeuw hoopten de Antwerpenaren verschillende keren op een heropening, maar steeds tevergeefs. Pas met de komst van de Fransen werd de stroom eindelijk weer vrijgemaakt. Dit gebeurde tweemaal. Een eerste keer in 1792 en, na de sluiting tijdens de Oostenrijkse restauratie, opnieuw in 1794, ditmaal definitief. De maatregel stond hoog op het Franse prioriteitenlijstje en werd doorgevoerd ondanks protest uit binnen- en buitenland.⁴⁸ Binnen de revolutionaire ideologie werd het sluiten van een rivier beschouwd als een ondraaglijke, feodale aanslag op de ‘natuurlijke’ vrijheid van de waterlopen.⁴⁹ Daarnaast diende de heropening ook een strategische doel, namelijk sympathie winnen bij de inwoners van de Zuidelijke Nederlanden.⁵⁰

Op lokaal niveau kreeg de heropening meteen een zeer prominente plaats in het revolutionaire discours. Ontelbaar zijn de verwijzingen van overheidswege naar de weldadigheid van de opening van de Schelde, die tegelijk in belangrijke mate de Franse aanwezigheid legitimeerde. Bij het feest ter gelegenheid van de eerste heropening van de Schelde in 1792 klonk het als volgt: ‘Nous venons rendre la Liberté aux ondes de l’Escaut, captives depuis plus d’un Siècle, que le Commerce bani de votre Territoire y rentre & reprenne sa premiere vigueur’.⁵¹ Toen in diezelfde periode naar Frans voorbeeld een jakobijnse club werd opgericht in Antwerpen, kreeg ze de naam ‘Club de la Liberté de l’Escaut’. De publicaties van dat genootschap werden in dezelfde stijl gedateerd: ‘l’An premier de la République & de la Liberté de l’Escaut’.⁵² De revolutionairen gaven de Antwerpenaren door de heropening van de Schelde een tastbaar bewijs van de vrijheid.

Bovendien bood de kwestie een goede aanleiding om het despotisme van het Oostenrijkse regime extra aan te dikken. Vooral Jozef II moest het daarbij ontgelden. Zijn mislukte poging om de Scheldevrijheid af te dwingen bij de Verenigde Provinciën lag nog vers in het geheugen. In het Verdrag van Fontainebleau van 1785 had Oostenrijk zich neergelegd bij de sluiting

48 S.T. Bindoff, *The Scheldt Question* (Londen 1945) 34.

49 L. Baudez, ‘De Franse Scheldepolitiek tijdens de Republiek en het Keizerrijk, 1792-1814’, *Bijdragen tot de geschiedenis* 79:1-2 (1996) 37.

50 P. Chastain Howe, *Foreign Policy and the French Revolution: Charles-François Dumouriez, Pierre LeBrun, and the Belgian Plan, 1789-1793* (New York 2008) 114.

51 *Procès-Verbal de l’Ouverture de la Navigation de l’Escaut, dont la Liberté a été Proclamée par la République Française* (Antwerpen 1792).

▲
 Verbranding van een wagen beladen met symbolen
 van het ancien régime bij de opening van de
 Antwerpse Tempel van de Rede in 1794. Aan de galg
 hangt een portret van keizer Jozef II.
 P.A.J. Goetsbloets, 1794, Koninklijke Bibliotheek van
 België.

in ruil voor een som geld en een minieme gebiedsuitbreiding. De Franse revolutionairen grepen het voorval dankbaar aan om te onderstrepen dat in onvrije regimes het eigenbelang van de despoot voorgaat op het algemeen welzijn. De suggestie werd zelfs gewekt dat de Oostenrijkers de rivier opzettelijk gesloten hadden gehouden om republikeinse denkbeelden, die onvermijdelijk samengingen met een vrij handelsklimaat, tegen te houden. Vrije handel en republikeinse overtuigingen waren in het revolutionaire discours onverbrekkelijk met elkaar verbonden.

Opmerkelijk is echter dat de republikeinse redenaars zich in hun vertoog over de heropening van de Schelde niet beperkten tot het ongedaan maken van een historisch onrecht. Ze projecteerden ook hun eigen verlangens naar regeneratie op de Antwerpse geschiedenis. Door de Schelde te heropenen, speelden ze in op de bestaande hoop op een heropleving van de Antwerpse voorspoed. Hierdoor overschreden ze het universalistische register van het klassieke revolutionaire discours: ze stuurden aan op het herstel van een specifiek historisch tijdvak. Hun interventie zou leiden tot een herleving van de Gouden Eeuw. In een redevoering ter gelegenheid van de aankomst van het eerste neutrale zeeschip in de haven in 1796, klonk het:

Ce sera par le Commerce et la Navigation que, ranimant dans vos cœurs cette énergie, cette industrie, qui furent l'appanage de vos devanciers, vous allez voir renaître au milieu de vous, ces siècles d'abondance et ces beaux jours, ou votre Ville était le magasin de tous les Tresors du Monde.

Nog opmerkelijker is dat de redenaars niet enkel een terugkeer naar de economische voorspoed, maar ook naar het politieke regime van de zestiende eeuw bepleitten. Verondersteld werd dat de economische vrijheid van de handelseeuw samenging met een politieke vrijheid. Nationaal commissaris Chaussard legde als volgt het verband in een redevoering voor de jakobijnse club:

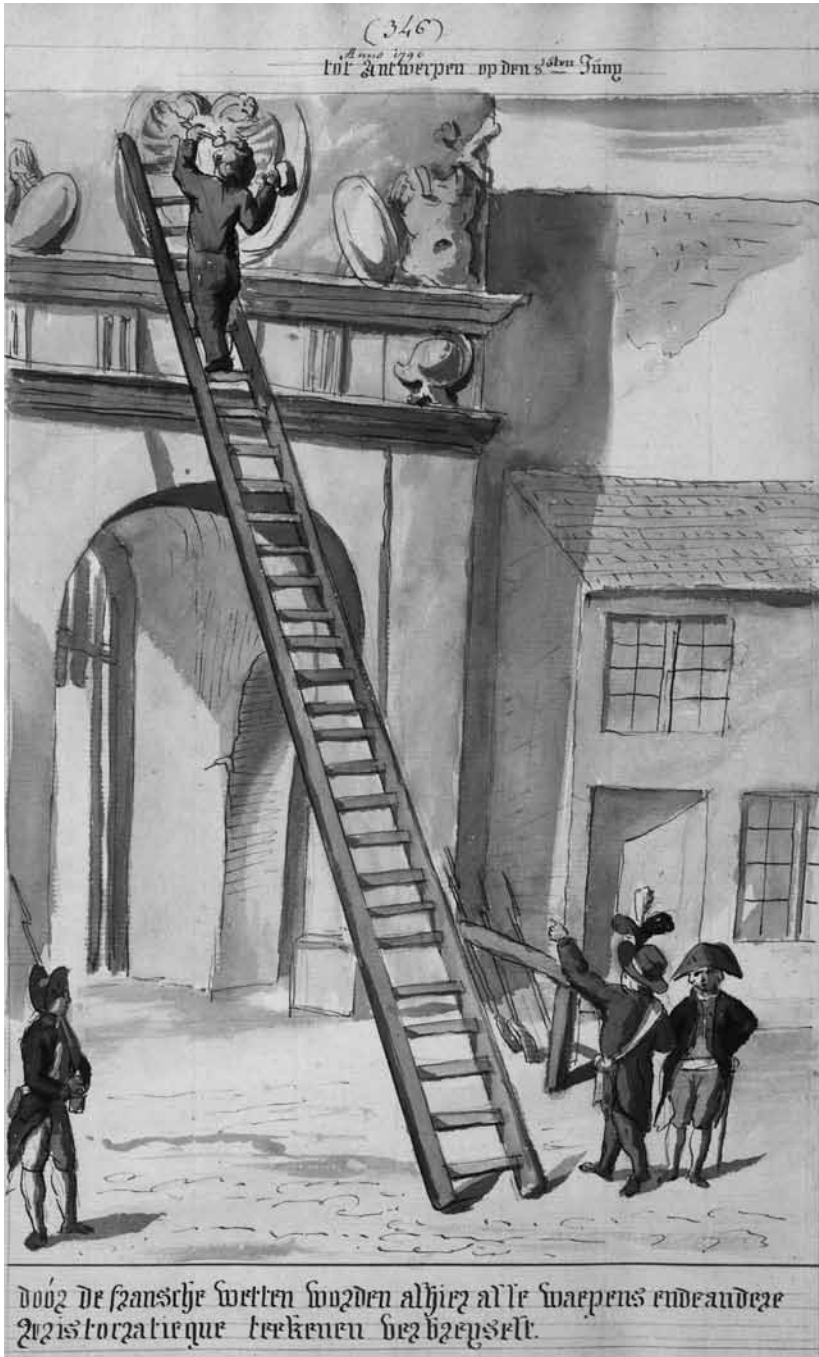
Le régime démocratique que nous rapportons aujourd'hui au milieu de vous, était le régime d'Anvers [...] l'Escaut, orgueilleux de promener une onde libre, roulait dans vos ports l'abondance. [...] On lisait sur vos murs [...]: Ici le Peuple est Souverain. Ces tems vont recommencer.⁵³

De zestiende-eeuwse economische vrijheid werd met andere woorden vereenzelvigd met de natuurrechtelijke vrijheid die de Fransen nastreefden: 'Rappelez-vous le siècle de la ligue anséatique, Anvers, libre alors, voyait fleurir son commerce à l'ombre de la Liberté'.⁵⁴ Tijdens de zestiende eeuw had in Antwerpen bijgevolg de democratie geheerst.

52 C. Verrières, *Discours prononcé par le Républicain Verrières (Antwerpen 1792)*.

53 *Ibidem*.

54 Chaussard, *Discours*.

▲
De wapenschilden van de Antwerpse stadspoorten worden afgekap, onderdeel van de campagne tegen de 'symbolen van de feodaliteit en het fanatisme'.

P.A.J. Goetsbloets, 1796, Koninklijke Bibliotheek van België.

Zo komt het dat de Antwerpenaren geen mythisch oerverleden werd voorgeschoteld om hun vrijheidslievende aard te illustreren, maar dat de redenaars daarentegen teruggrepen naar een welbepaald historisch tijdperk uit de geschiedenis van de stad. De zestiende eeuw werd de Antwerpenaren voorgehouden als een tijd waarin de vrijheid van de Schelde hand in hand was gegaan met ware republikeinse vrijheid. De klassieke formule ‘14 siècles de tyrannie’ werd in Antwerpen dan ook herleid tot het veel kortere: ‘plus de 140 ans d’esclavage’.

Deze boodschap werd niet alleen in woorden uitgedragen, maar kreeg ook vorm in ceremonies en optochten waarin naar het zestiende-eeuwse handelsverleden werd verwezen. De revolutionairen toonden daarbij grote aandacht voor de elementen uit het traditionele verhaal over het verval van Antwerpen, die ze in een scenario van herleving plaatsten. De Franse vrijheid zou Antwerpen de vervulling brengen van een eeuwenoud verlangen.

Besluit

Het revolutionaire regime gebruikte historische argumenten om zich in de Zuidelijke Nederlanden te legitimeren. Het revolutionaire schema van de geschiedenis (oorspronkelijke vrijheid – degeneratie – herleving) werd getransponeerd op het Zuid-Nederlandse verleden. De overgang van de revolutionaire beginjaren naar het post-Thermidorische bewind liet geen merkbare sporen na in dit geschiedverhaal. Enkel de toon waarop dit gebeurde, veranderde vanaf de tweede Franse periode. Ook de Franse dan wel Zuid-Nederlandse afkomst van de bestuurders lijkt geen rol te hebben gespeeld. Beide groepen bedienden zich immers van historische argumenten. De in de Zuidelijke Nederlanden gevoerde tijdspolitiek was opvallend consistent.

In hun redevoeringen bedienden de lokale en departementale bestuurders zich van elementen uit de bestaande historische cultuur. Ze ontwierpen geen nieuwe geschiedenis voor de Zuidelijke Nederlanden, maar probeerden de bestaande in te passen in het revolutionaire denkkader. De opvallendste overname betrof de idee van de vrijheid als de rode draad in de Belgische geschiedenis. Ook in het revolutionaire geschiedverhaal kreeg dit element een belangrijke rol toebedeeld, zij het in een revolutionaire vorm. De oude constituties en de dynastieke trouw waarop de Belgische vrijheidsliefde traditioneel waren gebaseerd, werden ingeruild voor een eeuwenoude neiging tot opstandigheid waarvan het Belgische volk bezield zou zijn geweest.

Conform de revolutionaire geschiedvisie, werd het Zuid-Nederlandse verleden voorgesteld als een periode van despotisme. De door de revolutionairen nagestreefde breuk met de geschiedenis zou een terugkeer van een in het verre verleden gesitueerde natuurtoestand moeten brengen. Op het lokale vlak daarentegen was de verwerping van de geschiedenis

van het *ancien régime* veel minder eenduidig. Tussen Antwerpen en Brussel deed zich een opvallend verschil voor. De revolutionaire versie van de Brusselse geschiedenis verschilde nauwelijks van die van het algemene Zuid-Nederlandse verleden. Ondanks de vrijheidslievende inborst die aan de Brusselaars werd toegeschreven, werd hun verleden uitsluitend in negatieve termen gepresenteerd. Sterker nog: voor verwijzingen naar het concrete lokale verleden was in het Brusselse revolutionaire discours helemaal geen plaats. Eenzelfde situatie deed zich voor in Leuven.⁵⁵ Het contrast met Antwerpen is dan ook groot. De revolutionairen besteedden daar niet alleen veel aandacht aan het lokale verleden, ze presenteerden het bovendien in een positief daglicht. Door de revolutionaire herlevingsgedachte te projecteren op het bestaande verhaal over de sluiting van de Schelde, werd het aanbreken van de revolutie in Antwerpen voorgesteld als een terugkeer naar de gouden zestiende eeuw. Deze constructie is opmerkelijk omdat ze afwijkt van het antihistorische revolutionaire geschiedverhaal.

Dat dit verschijnsel enkel op het vlak van de lokale geschiedenis werd vastgesteld, suggereert dat het een gevolg is van een poging om het revolutionaire regime in lokale ogen te legitimeren. Door de ter plekke bekende geschiedverhalen toe te eigenen, hoopten de revolutionaire bestuurders hun boodschap herkenbaar en daardoor acceptabel te maken voor de lokale bevolking. Deze intentie spreekt ondermeer uit de manier waarop elementen die verwezen naar de Gouden Eeuw met veel zorg werden geïntegreerd in het te Antwerpen ontplooid revolutionaire ceremonieel. De beslissing tot deze integratie werd zelfs expliciet gemotiveerd als een poging om de bevolking door middel van een herkenbaar element ontvankelijk te maken voor de revolutionaire boodschap.⁵⁶

Dat deze situatie zich enkel in Antwerpen voordeed, kan vermoedelijk worden toegeschreven aan de inherente eigenschappen van het Antwerpse geschiedverhaal. De Brusselse lokale geschiedenis werd gedomineerd door haar positie als hoofdstad van de (Zuidelijke) Nederlanden en zetel van het hof. Een dergelijk verhaal, dat vooral bevolkt werd door hertogen en vorsten, kon veel moeilijker in een revolutionair kader worden gepast. De Antwerpse geschiedenis van vroegere voorspoed en verval leende zich daarentegen gemakkelijk tot een projectie van de revolutionaire geschiedvisie. Een verhaal van herstelde natuurlijke vrijheid en vernieuwde voorspoed paste uitstekend binnen het revolutionaire discours en kon zelfs worden aangewend om de tekortkomingen van de vroegere monarchale regimes te illustreren. Die geschiktheid van het Scheldeverhaal blijkt ook uit het feit dat het niet enkel in Antwerpen werd aangehaald ter ondersteuning van de revolutionaire aanwezigheid. Ook in Brussel en Leuven beriepen de revolutionairen zich

55 Delsaerd, 'Pedagogie', 234.

56 SAA, Modern Archief (MA) 1075A, Fête de la fondation de la République, nr. 1.

op de herstelling van de vroegere voorspoed die door het heropenen van de Schelde zou worden ingeluid.

Ondanks de regionale verschillen, toont het Antwerpse voorbeeld duidelijk aan hoe in de bezette gebieden aanzienlijke afwijkingen mogelijk waren van het ‘klassieke’ revolutionaire discours. Ook al beschikten de ideologen er over minder bewegingsruimte dan in de zusterrepublieken, in het overbrengen van de revolutionaire boodschap was er wel degelijk oog voor de lokale historische context. Onder sommige omstandigheden kon dit op lokaal vlak zelfs leiden tot een interpretatie van de lokale geschiedenis die in strijd was met de revolutionaire orthodoxie. Die vaststelling betekent een belangrijke aanvulling op de bestaande Belgische historiografie waarin tot dusver vooral het al te abstracte karakter van de revolutionaire politieke cultuur, en het negeren van lokale gevoeligheden, werd benadrukt. ◀

Brecht Deseure (1985) is een promovendus van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen en is verbonden aan het Centrum voor Stadsgeschiedenis van de Universiteit Antwerpen. Hij bereidt een doctoraalthese voor over het gebruik van historisch discours gedurende de Franse periode in de Zuidelijke Nederlanden (1792-1814). Publicaties: B. Deseure, “‘Den ouden luijster is verdwenen’”. *Geschiedenis, herinnering en verlies bij Jan Baptist Van der Straelen (1792-1817)*, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 40:4 (2010); B. Deseure, ‘Boom van Vrijheid/ Boom van Slavernij. De Antwerpse vrijheidsbomen tussen oud en nieuw’, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 88:4 (2010) en B. Deseure, “‘Sa splendeur et sa décadence sont également célèbres’”. *Het Scheldeverhaal als politiek instrument tijdens de Franse periode*, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123:4 (2010). Email: brecht.deseure@ua.ac.be.

Een weinig spectaculair Darwinjaar

BERT THEUNISSEN

An Unspectacular Darwin Year

The publication of Darwin's *On the Origin of Species* did not provoke heated debate in the Netherlands. Of the few responses that did emerge, the majority were moderate in tone. It was only in 1868, when the German materialist Carl Vogt gave a series of lectures in Rotterdam, that the issue of human evolution in relation to Christian belief gave rise to a short outburst of polemics. And the Dutch situation has not changed since then: the theory of evolution is hardly ever discussed publicly, unless religious issues are at stake. The year 2009 is no exception: the works published on the occasion of the Darwin commemorations sparked no polemics. A number of these works are reviewed here. Two historical PhD theses, by Janneke van der Heide and Bart Leeuwenburgh, add valuable detail to our picture of the Dutch reception of Darwin's works and confirm that, by and large, quiet appropriation was the customary response. Dirk Van Hulle's book, based on textual analysis of Darwin's manuscripts and books, provides an original insight into Darwin's romantic inspiration. Several popular works, by Chris Buskes et al., Marc van Roosmalen and Job Slok, aim to explain Darwin's career and ideas to a wider audience; Buskes et al. do the best job.

De eerste tien jaar na het verschijnen van *On the Origin of Species* werd er in Nederland nauwelijks op het boek gereageerd. Pas toen de Duitse materialist Carl Vogt tijdens een bezoek aan ons land op religieuze tenen had getrapt met zijn uitspraken over de afstamming van de mens ontstond er ophef. Ook vandaag de dag is in Nederland het geloof het enige dat tot heftige discussie over de evolutietheorie aanleiding geeft: denk aan ocw-minister Maria van der Hoevens voorstel 'Intelligent Design' op scholen te gaan onderwijzen. Die aanjaagfunctie van het geloof bleek in het Darwinjaar opnieuw uit de online-reacties op de reeks 'Brieven aan Darwin' in *De Volkskrant*: pas als het over God ging stroomden de commentaren binnen.¹ Eventjes althans, de opwinding verdwijnt ook altijd weer snel. Darwins theorie zelf is in

1 De brieven werden gepubliceerd in: Martijn van Calmthout en Jelle Reumer (eds.), *Geachte Darwin. Brieven aan de grondlegger van de*

evolutietheorie (Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2009, 159 blz., ISBN 978 90 253 6703 9).